

**Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет
Факультет цифрових, освітніх та соціальних технологій
Кафедра соціогуманітарних технологій**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «БАКАЛАВР»**

**ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У
РОБОТІ З ДІТЬМИ З ООП В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ
СЕРЕДОВИЩІ**

Спеціальність 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Психологія»

Виконала: здобувач вищої освіти
групи ПСЗ-41
Назарчук Тетяна Георгіївна

Керівник:
к. пед. н., доцент
Потапюк Лілія Миколаївна

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«___» _____ 2026 р.

Гарант освітньо-професійної програми:
к. психол. н., доцент
Савчук Надія Антонівна

Луцьк – 2026 року

АНОТАЦІЯ

Назарчук Т.Г. *Використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ООП в інклюзивному освітньому середовищі. Рукопис.*

Кваліфікаційна робота бакалавра ООП «Психологія» спеціальності 053 «Психологія». Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2026.

Кваліфікаційна робота бакалавра складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

У першому розділі здійснений аналіз теоретичних основ використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ООП в інклюзивному освітньому середовищі: здійснена психолого-педагогічна характеристика дітей з особливими освітніми потребами; визначені теоретичні засади арт-терапії та її види у роботі з дітьми; виокремлені особливості застосування арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП.

У другому розділі здійснене експериментальне дослідження ефективності використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ООП у дошкільному закладі освіти: проведена діагностика психоемоційного стану дітей з ООП; представлена програма арт-терапевтичних занять; здійснені аналіз та інтерпретація результатів дослідження.

Ключові слова: *діти з особливими освітніми потребами, арт-терапевтичні методи, інклюзивне освітнє середовище, дошкільний заклад освіти, психолого-педагогічна характеристика, психоемоційний стан дітей.*

ANNOTATION

Nazarchuk T.G. *Using art therapy methods in work with children with special needs in inclusive educational environment*. Manuscript.

Qualifying work of the bachelor's of the OOP "Psychology" specialty 053 "Psychology". Lutsk National Technical University. Lutsk, 2026.

The bachelor's qualification work consists of an introduction, two sections, conclusions, a list of used sources, and appendices.

The first chapter analyzes the theoretical foundations of the use of art therapy methods in working with children with special educational needs in an inclusive educational environment: a psychological and pedagogical characteristic of children with special educational needs is carried out; the theoretical foundations of art therapy and its types in working with children are determined; the features of the use of art therapy methods in working with preschool children with special educational needs are highlighted.

The second chapter conducts an experimental study of the effectiveness of the use of art therapy methods in working with children with special educational needs in a preschool educational institution: a diagnosis of the psychoemotional state of children with special educational needs is carried out; a program of art therapy classes is presented; analysis and interpretation of the research results are carried out.

Keywords: *children with special educational needs, art therapy methods, inclusive educational environment, preschool educational institution, psychological and pedagogical characteristics, psycho-emotional state of children.*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ООП В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	10
1.1. Психолого-педагогічна характеристика дітей з особливими освітніми потребами	10
1.2. Теоретичні засади арт-терапії та її види у роботі з дітьми	16
1.3. Особливості застосування арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП	22
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ООП У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ	26
2.1. Організація дослідження та діагностика психоемоційного стану дітей з ООП	26
2.2. Реалізація програми арт-терапевтичних занять	31
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	34
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46
ДОДАТКИ	51

ВСТУП

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується активним впровадженням принципів інклюзії, що передбачає створення рівних можливостей для навчання та розвитку всіх дітей, незалежно від їхніх психофізичних особливостей. Особливої уваги потребують діти з особливими освітніми потребами (ООП), для яких важливим є не лише засвоєння освітнього матеріалу, але й гармонійний емоційний, соціальний та особистісний розвиток.

У контексті інклюзивного освітнього середовища закладів дошкільного освіти важливого значення набувають сучасні психолого-педагогічні технології, спрямовані на гармонійний розвиток дітей з ООП, їх соціалізацію та емоційне благополуччя. Однією з найбільш ефективних та гуманістично орієнтованих технологій є арт-терапія, яка поєднує елементи творчої діяльності, психологічної підтримки та педагогічного впливу. Її застосування створює сприятливі умови для формування позитивного емоційного клімату, розвитку пізнавальної активності, зміцнення внутрішніх ресурсів дитини.

Теоретико-методологічні засади арт-терапії висвітлено в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, які розглядали її як ефективний засіб психокорекції, емоційної підтримки та розвитку особистості. Значний внесок у становлення й розвиток арт-терапевтичного підходу зробили зарубіжні науковці, зокрема М. Наумбург, Е. Крамер, Н. Роджерс, Р. Гудман та ін. У своїх роботах вони обґрунтовували терапевтичний потенціал творчої діяльності, розкривали механізми впливу мистецтва на психоемоційний стан людини, а також визначали особливості використання арт-терапії у роботі з дітьми та дорослими.

Вагомий внесок у розвиток арт-терапії в українському науковому просторі здійснили О. Вознесенська, А. Бреусенко-Кузнецов, Н. Волкова, Н. Єщенко, О. Любарець, Н. Полякова, Н. Пінчук, О. Сорока та інші науковці. Їхні дослідження присвячені питанням застосування арт-терапевтичних технологій у системі освіти, інклюзивному середовищі, психологічному супроводі дітей з

особливими освітніми потребами, а також використанню творчих методів для розвитку комунікативних навичок, емоційної сфери та соціалізації особистості.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку ефективних засобів психологічної підтримки дітей з ООП у дошкільному віці, коли закладаються основи особистісного розвитку. Арт-терапевтичні технології сприяють розвитку емоційного інтелекту, комунікативних умінь, навичок взаємодії з однолітками та дорослими, допомагають подолати прояви тривожності, страхів, агресивності чи замкненості. Творча діяльність також позитивно впливає на розвиток дрібної моторики, уваги, уяви, сенсорного сприйняття та когнітивних процесів. Проте питання ефективності окремих арт-терапевтичних технологій, умов їх впровадження та адаптації до потреб інклюзивного освітнього середовища потребують подальшого теоретичного осмислення й практичного дослідження.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища закладу дошкільної освіти.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати психолого-педагогічні особливості дітей з ООП;
- визначити особливості застосування арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП;
- провести діагностику психоемоційного стану дітей з ООП в умовах інклюзивного освітнього середовища;
- розробити та реалізувати програму арт-терапевтичних зайнять для дітей з ООП;
- проаналізувати результати дослідження та визначити ефективність використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ООП.

Під час виконання кваліфікаційної роботи бакалавра було використано інструменти штучного інтелекту для редагування та форматування тексту як допоміжний засіб для пошуку ідей, уточнення формулювань та опрацювання

літератури. Усі твердження, висновки та результати дослідження належать автору та ґрунтуються на власному аналізі, а отримані результати від генеративного ШІ перевірені на достовірність та відповідність академічній доброчесності.

Об'єкт дослідження – процес психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі закладу дошкільної освіти.

Предмет дослідження – особливості використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами та їх вплив на психоемоційний стан і розвиток дітей.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення наукових джерел), емпіричні (спостереження, психодіагностичні методики, експеримент), методи кількісного та якісного аналізу результатів.

Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні та систематизації наукових підходів до проблем використання арт-терапії в інклюзивній освіті; уточненні сутності, функцій і видів арт-терапевтичних методів; розкритті психолого-педагогічних особливостей застосування арт-терапевтичних технологій у роботі з дітьми дошкільного віку.

Практичне значення дослідження полягає у розробленні та апробації програми арт-терапевтичних занять для дітей дошкільного віку з ООП; визначені ефективних арт-терапевтичних методів і технік для покращення психоемоційного стану дітей; можливості використання результатів дослідження в практичній діяльності вихователів, асистентів вихователів, практичних психологів, корекційних педагогів та фахівців інклюзивно-ресурсних центрів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ООП В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Психолого-педагогічна характеристика дітей з особливими освітніми потребами

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується активним впровадженням інклюзивного підходу, який передбачає забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей незалежно від їх індивідуальних особливостей розвитку. У цьому контексті особливого значення набуває вивчення психолого-педагогічних характеристик дітей з особливими освітніми потребами (ООП), що є основою для ефективної організації освітнього процесу та застосування корекційно-розвивальних методів, зокрема арт-терапії.

Поняття «діти з особливими освітніми потребами» охоплює широку категорію дітей, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі у зв'язку з порушеннями психофізичного розвитку, труднощами навчання, емоційно-поведінковими особливостями або соціальними факторами, для яких традиційні умови навчання можуть бути недостатніми для повноцінного засвоєння освітньої програми та гармонійного розвитку. Такі діти потребують створення спеціальних педагогічних, психологічних, соціальних чи корекційно-розвиткових умов, що сприятимуть реалізації їхнього потенціалу, забезпеченню рівного доступу до освіти та успішної інтеграції в освітнє середовище. Особливі освітні потреби можуть бути як постійними, так і тимчасовими, а їх прояв залежить від індивідуальних особливостей дитини, рівня розвитку, стану здоров'я та умов соціального середовища.

До цієї категорії належать діти з порушеннями інтелектуального розвитку, розладами спектра аутизму, мовленнєвими порушеннями, сенсорними (зору, слуху), опорно-руховими порушеннями, синдромом дефіциту уваги та гіперактивності. Крім того, до цієї групи можуть бути віднесені діти з емоційно-

вольовими труднощами, поведінковими розладами, хронічними захворюваннями, а також ті, хто перебуває у складних життєвих обставинах, зокрема діти з сімей внутрішньо переміщених осіб, діти, які зазнали психологічної травми внаслідок воєнних дій, соціальної ізоляції або несприятливих умов виховання.

Особливістю дітей з особливими освітніми потребами є те, що вони можуть мати труднощі у сприйнятті, опрацюванні та відтворенні інформації, встановленні соціальних контактів, регуляції поведінки чи емоційного стану. У зв'язку з цим освітній процес для них потребує адаптації або модифікації навчальної програми, використання спеціальних методів навчання, технічних засобів, індивідуального підходу та системної психолого-педагогічної підтримки. Важливу роль у забезпеченні ефективного навчання таких дітей виконує командна взаємодія педагогів, асистентів учителя, психологів, логопедів, соціальних педагогів та батьків [25; 34; 35].

Сучасний підхід до розуміння особливих освітніх потреб базується на принципах інклюзивної освіти, яка забезпечує створення безбар'єрного освітнього середовища та забезпечення права кожної дитини на якісну освіту незалежно від її психофізичних чи соціальних особливостей. У межах інклюзивного підходу увага акцентується не лише на труднощах дитини, а й на необхідності адаптації освітнього середовища до її можливостей та потреб. Це сприяє розвитку соціальної взаємодії, формування толерантності, позитивного ставлення до різноманітності та забезпечення успішної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами [5; 26].

Психолого-педагогічна характеристика дітей з ООП дошкільного віку має комплексний характер і включає аналіз їх когнітивної, емоційно-вольової, поведінкової та соціальної сфер. Дошкільний вік є сенситивним періодом розвитку, коли активно формуються базові психічні функції, соціальні навички та емоційна сфера дитини. Саме в цей період відхилення у розвитку можуть найбільш яскраво виявлятися та потребують своєчасної корекції [25].

Когнітивна сфера дітей з ООП часто характеризується нерівномірністю розвитку пізнавальних процесів. У таких дітей можуть спостерігатися труднощі з концентрацією уваги, обмежений обсяг пам'яті, уповільнений темп мислення, недостатній рівень сформованості уявлень про навколишній світ. Разом з тим, у багатьох випадках зберігається потенціал до розвитку за умови використання спеціально організованих методів навчання, адаптованих до індивідуальних можливостей дитини.

Емоційно-вольова сфера дітей з особливими освітніми потребами також має специфічні риси. Особливості емоційної сфери проявляються у підвищеній тривожності, емоційній нестабільності, труднощах у вираженні почуттів та розумінні емоцій інших людей.

У деяких дітей можуть виникати страхи, агресивні реакції, імпульсивність або, навпаки, замкнутість і соціальна ізоляція, вони можуть відчувати труднощі в встановленні соціальних контактів, що значно ускладнює процес їх соціалізації та адаптації до умов дошкільного закладу та зумовлює необхідність створення безпечного та підтримувального середовища, в якому дитина відчуватиме прийняття та емоційний комфорт [25; 26; 34].

Поведінкова сфера дітей з особливими освітніми потребами характеризується специфічними проявами, що зумовлені особливостями психофізичного розвитку, рівнем сформованості емоційно-вольової сфери та труднощами соціальної адаптації. У багатьох дітей можуть виникати складнощі з контролем власних емоцій та вчинків, що виявляється у підвищеній імпульсивності, швидкій зміні настрою, недостатній здатності прогнозувати наслідки своїх дій. Нерідко спостерігаються труднощі у дотриманні встановлених правил поведінки, виконанні інструкцій дорослих, організації власної діяльності та взаємодії з однолітками.

Для окремих категорій дітей з ООП характерними є прояви недостатньо сформованої саморегуляції, що може у підвищеній збудливості, неуважності, схильності до конфліктної поведінки або, навпаки, у замкненості, пасивності та прагненні уникати соціальної взаємодії. У деяких випадках поведінка має

стереотипний характер: дитина може повторювати однакові рухи, слова чи дії, виявляти сильну прив'язаність до певного режиму або негативно реагувати на зміни у звичному середовищі. Також можливими є неадекватні поведінкові реакції на нові або емоційно напружені ситуації, що ускладнює процес навчання та соціалізації.

Варто враховувати, що поведінкові труднощі часто виникають не лише через особливості розвитку дитини, а й під впливом зовнішніх факторів: недостатнього рівня комунікативних навичок, негативного соціального досвіду, труднощів адаптації до освітнього середовища або нерозуміння з боку оточення. Саме тому ефективна підтримка дітей з ООП має передбачати комплексний підхід, який поєднує психолого-педагогічний супровід, корекційно-розвиткову роботу та створення позитивного емоційного клімату.

Соціальний розвиток дітей з особливими освітніми потребами нерідко ускладнений труднощами при встановленні контактів з однолітками та дорослими. Вони можуть мати обмежені комунікативні навички, відчують труднощі у засвоєнні соціальних норм і правил поведінки, не завжди розуміють соціальні норми та правила взаємодії. Недостатній рівень сформованості соціальних навичок обумовлює необхідність спеціально організованого психолого-педагогічного супроводу, спрямованого на розвиток комунікативної компетентності, емпатії та здатності до співпраці [28].

Важливою характеристикою є також особливості комунікативної діяльності. У багатьох дітей з ООП спостерігаються порушення мовлення або труднощі при використанні мовленнєвих засобів для взаємодії з оточуючими. Це може проявлятися в недостатньому словниковому запасі, порушенні граматичної будови мовлення, труднощах у розумінні зверненого мовлення. Як завдяки, знижується ефективність міжособистісної взаємодії. Це впливає на загальний рівень комунікації та потребує залучення спеціальних методик, у тому числі засобів невербальної взаємодії.

Особливу роль у формуванні інклюзивного середовища підтримує педагогічний колектив. Вихователі та практичні психологи повинні володіти

відповідними компетентностями, зокрема здатністю до диференційованого підходу, емпатійної взаємодії, використання інноваційних методів навчання та розвитку дітей. Важливо також забезпечити співпрацю з батьками, які є активними учасниками освітнього процесу [3; 4; 10; 24]. Для організації інклюзивного середовища в закладі дошкільного освіти потрібні спеціально підготовлені педагоги, які мали здатність здійснювати освітню діяльність на засадах особистісно-орієнтованого підходу в умовах інклюзивного освіти, відкривати нові перспективи для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

У сучасному інклюзивному освітньому просторі одним із провідних принципів організації навчально-виховного процесу є принцип індивідуалізації. Його реалізація передбачає створення таких умов, за яких кожна дитина має можливість розвиватися відповідно до власних здібностей, темпу засвоєння знань, психофізичних особливостей та освітніх потреб. Особливої актуальності цей принцип набуває в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, оскільки стандартні методи та форми навчання не завжди забезпечують належний рівень їхнього пізнавального, емоційного та соціального розвитку.

Індивідуалізація освітнього процесу ґрунтується на врахуванні індивідуальної освітньої траєкторії дитини, яка визначається її можливостями, інтересами, рівнем розвитку, комунікативними навичками та особливостями сприймання інформації. Важливим аспектом є орієнтація не лише на труднощі чи порушення розвитку, а насамперед на сильні сторони особистості дитини, її потенціал та ресурси. Такий підхід сприяє формуванню позитивної самооцінки, розвитку мотивації до навчання та підвищення рівня самостійності.

У межах інклюзивного навчання педагогічні працівники мають адаптувати зміст, методи, темп і форми подачі навчального матеріалу відповідно до індивідуальних можливостей здобувача освіти. Це можна передбачати використання диференційованих завдань, візуальної підтримки, інтерактивних технологій, елементів арт-терапії, ігрових методик, а також створення безпечного й емоційно комфортного середовища. Важливу роль продовжує

систематичне спостереження за динамікою розвитку дитини та справжнє коригування освітнього маршруту.

Не менш значущою умовою ефективного функціонування інклюзивного освітнього середовища є міждисциплінарна взаємодія фахівців. Співпраця психолога, логопеда, дефектолога, вихователя, соціального педагога та інших спеціалістів забезпечує комплексний підхід до супроводу дитини. Кожен із спеціалістів виконує власні професійні завдання, однак їхня діяльність має бути узгодженою та спрямована на досягнення спільної мети – гармонійного розвитку та успішної соціалізації дитини [1].

Психолог здійснює діагностику емоційного стану та особливостей психічного розвитку дитини, надає психологічну підтримку та допомагає формувати навички соціальної взаємодії. Логопед працює над розвитком мовлення та комунікативних умінь, дефектолог сприяє корекції пізнавальних процесів та формуванню навчальних навичок, а вихователь або педагог забезпечує адаптацію освітнього матеріалу та організацію сприятливої середовища для навчання. Така командна взаємодія дозволяє своєчасно виявляти труднощі розвитку, комплексно реагувати на потреби дитини та забезпечувати цілісність корекційно-розвиткової роботи.

Крім того, важливим компонентом індивідуалізованого підходу є активне залучення батьків до освітнього процесу. Співпраця закладу освіти з батьківщиною сприяє узгодженню педагогічних впливів, підвищенню ефективності корекційної роботи та створенню єдиного підтримувального простору для дитини як в закладі освіти, так і вдома. Саме комплексна взаємодія всіх учасників освітнього процесу забезпечує умови для максимально повного розкриття потенціалу дитини та її успішної інтеграції в суспільство.

Зважаючи на зазначене, можна стверджувати, що діти з особливими освітніми потребами потребують не лише адаптації освітньої середовища, а й використання спеціальних психолого-педагогічних методів, серед яких вагоме місце посідають арт-терапевтичні підходи. Вони дозволяють врахувати

індивідуальні особливості розвитку дитини, сприяють емоційному розвантаженню, розвитку комунікації та самовираження.

Отже, психолого-педагогічна характеристика дітей з ООП у дошкільному віці свідчить про необхідність створення гнучкого, підтримувального та розвивального освітнього середовища, в якому поєднуються традиційні та інноваційні методи роботи. Інклюзивне освітнє середовище в закладі дошкільної освіти є складною багатокomпонентною системою, яка забезпечує умови для всебічного розвитку, навчання та соціалізації дітей із різними освітніми потребами. Його сутність полягає у створенні рівних можливостей для кожної дитини через адаптацію освітнього процесу, забезпечення психологічного комфорту та залучення всіх учасників до співпраці. Розуміння специфіки розвитку таких дітей є підґрунтям для ефективного застосування арт-терапевтичних методів, що будуть розглядатися у наступних підрозділах кваліфікаційної роботи.

1.2. Теоретичні засади арт-терапії та її види у роботі з дітьми

Арт-терапія в сучасній психологічній науці розглядається як міждисциплінарний підхід, що поєднує положення психології, педагогіки, мистецтвознавства та психотерапії, і спрямований на підтримку особистісного розвитку, корекцію емоційних станів та покращення соціальної адаптації. Її теоретичне підґрунтя формується на основі психоаналітичної, гуманістичної та когнітивно-поведінкової парадигм. Зокрема, у психоаналітичній традиції (З. Фройд, К. Юнг) художня творчість розглядається як спосіб символічного вираження невідомого змісту; гуманістичний підхід (К. Роджерс, А. Маслоу) акцентує увагу на творчості як засобі самореалізації та розвитку особистісного потенціалу; культурно-історична теорія розвитку зосереджується на значенні соціальної середовища та діяльності у формуванні психіки дитини.

У сучасних дослідженнях арт-терапія розглядається як структурований процес у межах використання видів різних видів мистецтва (образотворчого,

музичного, театрального, рухового тощо), що сприяє розвитку емоційної регуляції, формуванню навичок самовираження та підвищенню рівня психологічного благополуччя. Важливою характеристикою арт-терапії є її безпечність та доступність, оскільки вона не потребує високого рівня вербальних умінь і дозволяє дитині виражати внутрішнє переживання в символічній формі.

Теоретичні засади арт-терапії у роботі з дітьми передбачають врахування вікових особливостей психічного розвитку. У дошкільному віці провідною діяльністю є гра, а мислення має наочно-образний характер, що обумовлює ефективність використання саме творчих, образних засобів впливу. Через малювання, ліплення, музику чи свій рух дитина не тільки відтворює досвід, але й трансформує його, що сприяє зниженню рівня тривожності та формуванню позитивного емоційного фону.

Теоретичні основи арт-терапії формувалися на перетині кількох провідних психологічних напрямів, що зумовило її багатовимірний характер як методу психолого-педагогічного впливу. Передусім значний вплив на становлення арт-терапії мала психоаналітична традиція, представлена працями З. Фрейда та К. Юнга. В межах цього підходу художня діяльність розглядається як спосіб символічного вираження невідомих переживань, конфліктів та внутрішніх станів особистості. Візуальні образи, метафори та символи, що виникають у процесі творчості, виступають своєрідними «посередниками» між свідомим та несвідомим, що сприяє їх усвідомленню та опрацюванню.

Гуманістична психологія, зокрема концепції К. Роджерса та А. Маслоу, розглядає арт-терапію як засіб особистісного зростання, самовірування та самореалізації. У цьому контексті творчість виступає природною потребою людини, реалізує її сприяє гармонізації внутрішнього світу, підвищує самооцінку та розвиток автономії. Особливого значення набуває створення безпечного, підтримувального середовища, в якому дитина може вільно виражати свої емоції без страху оцінювання.

Важливе теоретичне підґрунтя арт-терапії має культурно-історична теорія розвитку психіки. Відповідно до цієї концепції розвиток дитини відбувається в

процесі соціальної взаємодії та опосередковується культурними знаками і символами. Художня діяльність розглядається як конкретна форма опосередкування досвіду, що сприяє формуванню вищих психічних функцій, розвитку уяви, мислення та мовлення [2; 8].

Узагальнюючи різні наукові підходи до трактування арт-терапії, слід зазначити, що вона розглядається як комплексний психолого-педагогічний метод впливу на особистість, що забезпечує гармонійне поєднання емоційної, пізнавальної та поведінкової сфер розвитку людини. Її особливість полягає у використанні творчої діяльності як засобу самовираження, самопізнання та внутрішньої психологічної підтримки. Завдяки залученню до різних видів мистецької діяльності особистість отримує можливість безпечного вираження власних переживань, емоцій та внутрішніх конфліктів, які часто складно передати вербальним способом.

Суттєвим аспектом арт-терапії є те, що терапевтичний вплив забезпечується не лише результатом творчої діяльності, а насамперед самим процесом створення художнього образу. Саме творча активність сприяє емоційному розвантаженню, послабленню тривожності, зниженню рівня психоемоційного напруження та стабілізації внутрішнього стану особистості. У процесі творчості людина поступово вчиться усвідомлювати власні емоції, аналізувати переживання та знаходити конструктивні способи їх вираження, що позитивно впливає на розвиток рефлексії та емоційної саморегуляції.

Крім того, арт-терапевтичні методи сприяють формуванню позитивного «Я-образу», розвитку впевненості у власних можливостях та підвищення самооцінки. Важливим є те, що мистецька діяльність створює ситуацію успіху, в якій людина відчуває власну значущість та здатність до творчого самовираження. Це особливо важливо у роботі з дітьми та особами, які мають труднощі у комунікації, емоційній сфері чи соціальній адаптації. Таким чином, арт-терапія виступає ефективним засобом психологічної підтримки, особистісного розвитку та гармонізації внутрішнього світу людини [9].

У сучасній науковій літературі виокремлюють різні види арт-терапії, які ефективно використовують у роботі з дітьми [2; 8; 9; 11; 15; 29; 30; 32].

1. Ізотерапія (образотворча терапія). Цей вид арт-терапії базується на використанні малювання, живопису, колажування та аплікації. Через створення зображення дитина отримує можливість вільно виражати свої почуття, переживання та фантазії. Ізотерапія сприяє розвитку уяви, креативності, а також покращенню дрібної моторики, що має важливе значення для когнітивного розвитку дитини.

2. Пісочна терапія. Метод передбачає використання піску та мініатюрних фігурок для створення сюжетних композицій. У цій грі дитина моделює власний внутрішній світ, відтворюючи значущі життєві положення, що знижує рівень тривожності та формування серцевої стабільності. Пісочна терапія також налагодити контакт між дитиною та фахівцем.

3. Казкотерапія. Це напрям передбачає використання казкових сюжетів як засобу психологічного впливу. Через ідентифікацію з героями дитина засвоює соціально прийнятні моделі поведінки, вчиться долати страхи та внутрішні конфлікти. Казкотерапія є ефективною у формуванні моральних цінностей та розвитку емоційного інтелекту.

4. Музикотерапія. Застосування музичних творів або активна музична діяльність (спів, ритмічні вправи) сприяють нормалізації емоційного стану дитини, розвитку чутливості до емоційних проявів та формуванню навичок саморегуляції. Музика виступає як універсальний засіб впливу на психіку, що не потребує вербального опосередкування.

5. Драматерапія. Передбачає використання театралізованої діяльності, рольових ігор, імпровізацій. Завдяки цьому дитина має можливість проживати різні соціальні ролі, відпрацьовувати поведінкові стратегії, розвивати комунікативні навички та емпатію.

6. Ліплення та робота з пластичними матеріалами. Використання глини, пластиліну чи тіста сприяє сенсорному розвитку, активізації тактильних

відчуттів, формуванню просторового мислення. Крім того, така діяльність має виражений терапевтичний ефект через зняття емоційного напруження.

Зазначені види арт-терапії можуть застосовуватися як самостійно, так і в інтегрованому форматі. Комплексний підхід передбачає більш повне охоплення різних аспектів психічного розвитку дитини. Зокрема, поєднання образотворчої діяльності з елементами гри, руху чи музики сприяє активізації різних каналів сприйняття (зорового, слухового, кінестетичного), що забезпечує ефективність корекційно-розвивального впливу, знижує рівень тривожності та сприяє формуванню позитивного емоційного досвіду.

У цьому контексті арт-терапія виконує низку важливих взаємопов'язаних функцій: діагностичну (виявлення емоційних станів), корекційну (подолання труднощів розвитку), розвивальну (стимулювання пізнавальних процесів) та соціалізаційну (формування навичок взаємодії), низку взаємопов'язаних функцій, які мають важливе значення у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП.

Так, діагностична функція полягає у можливості виявлення емоційного стану дитини, її внутрішніх переживань, страхів, рівня тривожності та особливостей міжособистісних відносин. Через продукти творчої діяльності (малюнки, аплікації, сюжетні композиції) дитина несвідомо відображає власний внутрішній світ, що дає змогу фахівцю отримати додаткову інформацію, яка часто є недоступною при використанні лише вербальних методів діагностики, особливо у дітей із порушеннями мовлення або комунікації.

Корекційна функція арт-терапії спрямована на подолання емоційних, поведінкових та когнітивних труднощів розвитку. Залучення до творчої діяльності сприяє зниженню психоемоційної напруги, формуванню навичок саморегуляції, розвитку впевненості у власних можливостях. Важливо, що арт-терапія створює безпечний простір для вираження емоцій, де дитина може символічно пропрацювати травматичний досвід чи складні переживання.

Розвивальна функція виявляється у стимулюванні пізнавальних процесів: уваги, пам'яті, уяви, мислення. У процесі виконання творчих завдань діти аналізують отриману інформацію, порівнюють предмети й явища, встановлюють

причинно-наслідкові зв'язки, узагальнюють власний досвід, вивчають нові способи розв'язання творчих завдань. Така діяльність позитивно впливає на інтелектуальний розвиток дитини, сприяє формуванню креативності, гнучкості мислення та здатності до самостійного прийняття рішень.

Крім когнітивного розвитку, арт-терапія ефективно впливає на вдосконалення дрібної моторики рук. Виконання точних рухів під час роботи з кистями, олівцями, пластиліном, ножицями, ін. матеріалами сприяє розвитку координації рухів, стрімкості пальців, зорово-моторної координації. Розвиток дрібної моторики є важливою передумовою становлення мовлення у дітей дошкільного віку, оскільки між мовленнєвими центрами мозку і руховою активністю рук існує тісний взаємозв'язок. Саме тому системне використання арт-терапевтичних методів позитивно впливає не лише на творчі здібності дитини, а й на її мовленнєвий, інтелектуальний та загальний психічний розвиток.

Соціалізаційна функція полягає у формуванні навичок міжособистісної взаємодії, розвитку комунікативних умінь, здатності працювати в групі. У процесі спільної творчої діяльності діти навчатимуться співпрацювати, дотримуватися правил, висловлювати власну думку та враховувати позицію інших. Це є особливо важливим для дітей з ООП, які часто мають труднощі у соціальній адаптації.

Таким чином, інтегроване застосування різних видів арт-терапії у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної дошкільної середовища забезпечує цілісний вплив на розвиток особистості дитини. Поєднання музикотерапії, ізотерапії, казкотерапії, пісочної терапії, ігротерапії та інших арт-терапевтичних методів дає змогу одночасно впливати на емоційну, когнітивну, поведінкову та соціальну сфери розвитку. Такий підхід сприяє активізації внутрішніх ресурсів дитини, розвитку її творчого потенціалу, покращенню взаємодії з однолітками та дорослими, а також створенню сприятливих умов для успішної адаптації та включення до соціального середовища. Важливою перевагою арт-терапії є її гуманістична спрямованість,

орієнтація на індивідуальні можливості кожного дитини та створення атмосфери підтримки, прийняття та емоційного комфорту.

1.3. Особливості застосування арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП

Дошкільний вік є сенситивним періодом для формування емоційної сфери, соціального навичок і базових механізмів саморегуляції. Для дітей з особливими освітніми потребами цей етап ускладнюється наявністю психофізичних порушень, що впливають на процес адаптації, комунікації та навчання. У цей період діти ще не завжди здатні вербалізувати свої переживання, тому використання невербальних засобів самовираження (малювання, ліплення, рух, музика) є особливо ефективним. У зв'язку з цим особливим значенням буває використання таких методів, які враховують індивідуальні можливості дитини та забезпечують м'який корекційний вплив.

Арт-терапія дозволяє безпечно виразити свої емоції, знизити рівень тривожності та сформувати навички емоційної регуляції, організувати процес взаємодії без надмірного навантаження на вербальну сферу. Діти можуть виражати своє переживання через образи, рухи, звуки, що особливо важливо для тих, хто має мовленнєві або когнітивні труднощі [29; 30].

Застосування арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП має низку специфічних особливостей, зумовлених віковими, психофізіологічними та індивідуальними характеристиками розвитку таких дітей, що визначають ефективність психолого-педагогічного впливу в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Важливою умовою ефективного використання арт-терапії є індивідуалізація підходу до кожної дитини. Освітньо-корекційні програми мають будуватися з урахуванням типу порушення (мовленнєвого, інтелектуального, емоційно-вольового тощо), рівня психічного розвитку, особистісних інтересів та можливостей дитини. Індивідуальний підхід дозволяє

адаптувати зміст та методи роботи таким чином, щоб забезпечити доступність діяльності та підтримати внутрішню мотивацію до самовираження. Гнучке планування арт-терапевтичних зайнять сприяє більш повному розкриттю потенціалу дитини та підвищує результативність корекційної роботи.

Важливим ознакою арт-терапевтичного процесу є створення емоційно безпечного та психологічно комфортного середовища, в якому дитина має можливість вільно проявляти свої почуття, переживання та індивідуальні особливості без страху осуду чи критики. Для дітей з особливими освітніми потребами така атмосфера набуває особливого значення, адже вони нерідко стикаються із труднощами у спілкуванні, невпевненістю у власних можливостях, підвищеною тривожністю чи негативним досвідом соціальної взаємодії. Саме тому під час арт-терапевтичних зайнять важливо забезпечити умови, в яких дитина почуватиметься прийнятою, зрозумілою та емоційно захищеною.

Емоційно сприятливе середовище також створює умови для формування довірливих взаємовідносин між дитиною та дорослим. Підтримка, доброзичливе ставлення, уважне сприйняття дитячих емоцій і переживань допомагають дитині відчувати власну значущість та цінність. У таких умовах творча діяльність стає не лише способом розвитку художніх умінь, а й ефективним засобом емоційного розвантаження, самопізнання та психологічної підтримки.

Крім того, атмосфера безпеки сприяє розвитку навичок саморегуляції, підвищенню самооцінки та формуванню позитивного ставлення до себе. Через творчість дитина отримує можливість символічно виразити ті переживання, які їй складно передати словами, що особливо важливо для дітей із мовленнєвими, комунікативними чи емоційними труднощами. Таким чином, емоційно сприйнятливим середовищем виступає однією із базових умов ефективного психокорекційного впливу арт-терапії та забезпечує її позитивний вплив на особистісний розвиток дитини [31; 32].

Однією з ключових особливостей є переважання ігрової діяльності як провідної форми активності дитини. Арт-терапевтичні заняття у цьому віці доцільно організовувати у формі гри, що забезпечує природність включення

дитини у процес, знижує рівень тривожності та сприяє відкритому самовираженню. Важливим також є використання наочності, доступних матеріалів і простих інструкцій, що відповідають рівню розвитку дитини.

Ще однією суттєвою особливістю є орієнтація на процес творчої діяльності, а не на кінцевий результат. У дошкільному віці значення має не стільки якість виконаної роботи, скільки сам процес створення художнього продукту, який виступає засобом емоційної розрядки, самовираження та розвитку навичок саморегуляції. Залучення до творчого процесу сприяє зниженню внутрішнього напруження та формуванню позитивного емоційного досвіду з ООП.

Не менш важливим є використання доступних та різноманітних матеріалів та технік. Простота й варіативність арт-терапевтичних засобів (малювання фарбами, олівцями, ліплення з пластиліну, створення аплікацій тощо) дозволяє залучити до діяльності дітей із різним рівнем розвитку та сформованості навичок. Це забезпечує включеність кожної дитини до творчого процесу і створює умови для поступового ускладнення завдань [26; 27]. Доступність матеріалів також сприяє розвитку її дрібної моторики та сенсомоторної координації.

Суттєвим аспектом застосування арт-терапії є розвиток комунікативних умінь. Використання групових форм роботи (спільне малювання, колективні творчі проекти) сприяє формуванню навичок взаємодії, співпраці, взаєморозуміння та емпатії. У процесі такої діяльності діти навчаються виражати свої почуття, враховувати позицію інших та дотримуватися соціальних норм поведінки [23]. Це особливо важливо в умовах інклюзивного середовища, де взаємодія з однолітками є ключовим фактором соціалізації.

Крім того, ефективність арт-терапевтичної роботи значною мірою залежить від системності та регулярності занять. Арт-терапія сприяє гармонізації емоційної сфери, розвитку когнітивних процесів (уваги, пам'яті, уяви), вдосконаленню моторики та формуванню соціальних навичок. Систематичне використання арт-терапевтичних методів забезпечує цілісний розвиток

особистості дитини та підвищує ефективність психолого-педагогічної підтримки, позитивно впливає на адаптацію дітей з ООП до освітнього середовища та покращує їх психоемоційний стан.

Систематична корекційно-розвиткова діяльність повинна бути спрямована на формування навичок самоконтролю, розвиток емоційної стійкості, здатності дотримуватися соціальних норм і конструктивно взаємодіяти з іншими людьми. Важливу роль у цьому процесі відіграють індивідуальний підхід до дитини, використання позитивного підкріплення, чітка організація діяльності, співпраця педагогів, психологів і батьків. Завдяки цілеспрямованій підтримці діти з ООП поступово опановують соціально прийнятні моделі поведінки, набувають навичок ефективної комунікації та краще адаптуються до освітнього й соціального середовища.

Отже, особливості використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП зумовлені необхідністю врахування їхніх індивідуальних психофізичних, емоційних та пізнавальних характеристик, створення безпечної середовища, орієнтації на процес творчості, використання доступних засобів, розвитку комунікативної сфери, забезпечення комплексного впливу на розвиток особистості.

Ефективність арт-терапії значною мірою залежить від того, наскільки педагог чи фахівець здатний адаптувати форми, методи та засоби творчої діяльності відповідно до можливостей, потреб та рівня розвитку дитини. Важливим є не лише добір відповідних технік, а й створення атмосфери довіри, психологічного комфорту та емоційної безпеки, в якій дитина зможе вільно виявляти власні почуття, переживання та індивідуальність. Урахування цих особливостей підвищує ефективність арт-терапії як засобу психолого-педагогічної підтримки в умовах інклюзивного освіти.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ МЕТОДІВ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ООП У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

2.1. Організація дослідження та діагностика психоемоційного стану дітей з ООП

Дослідження було організоване з метою визначення ефективності використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ООП в умовах інклюзивного освітнього середовища закладу дошкільної освіти. Актуальність такого дослідження зумовлена необхідністю створення сприятливих умов для психоемоційного розвитку дітей, покращення їхньої соціальної адаптації та формування позитивного емоційного стану засобами творчої діяльності.

Дослідження проводилося на базі комунального закладу «Рокинівський заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 50 Луцької міської ради». У дослідженні брали участь діти старшого дошкільного віку (4–5 років) з ООП. Загальна кількість учасників становила 6 дітей. До складу групи входили діти із затримкою психічного розвитку, порушеннями мовлення, розладами аутистичного спектра та емоційно-вольовими труднощами.

Організація дослідження передбачала такі три основні етапи:

Констатувальний етап – первинна діагностика психоемоційного стану дітей, визначення рівня тривожності, емоційної стабільності, комунікативної активності та особливостей соціальної взаємодії.

Формувальний етап – реалізація програми арт-терапевтичних занять з використанням різних арт-терапевтичних технік.

Контрольний етап – повторна діагностика та аналіз ефективності проведеної роботи.

Для досягнення поставленої мети було використано комплекс методів дослідження:

- теоретичні методи: аналіз психолого-педагогічної літератури, систематизація та узагальнення наукових підходів;

- емпіричні методи: спостереження, бесіда, психодіагностичні методики, аналіз продуктів діяльності дітей;

- методи математичної обробки результатів для визначення динаміки змін.

У процесі дослідження було використано такі психодіагностичні методики:

- тест Люшера для визначення емоційного стану та рівня тривожності;

- проєктивна методика «Малюнок сім'ї» для виявлення особливостей емоційних переживань дитини;

- спостереження за поведінкою дітей під час спільної діяльності;

- карта оцінювання комунікативної активності дитини.

Вибір зазначених психодіагностичних методик зумовлений віковими та психологічними особливостями дітей дошкільного віку, для яких характерним є недостатній рівень розвитку мовлення, емоційної рефлексії та здатності до усвідомленого опису власних переживань. Діти цієї вікової категорії нерідко відчують труднощі у словесному вираженні емоційних станів, внутрішніх конфліктів або тривоги, особливо якщо йдеться про дітей з ООП. Саме тому застосування вербальних способів опитування не дає змоги отримати повну та об'єктивну інформацію про їхній психоемоційний стан.

У зв'язку з цим особливої значущості набувають невербальні, творчі та проєктні методи дослідження, які дозволяють дитині виражати власні емоції, переживання та ставлення до навколишнього світу через малюнок, гру, колір, символічні образи або інші види творчої діяльності. Такі методики створюють для дитини більш безпечну та невимушену атмосферу, знижують рівень напруження та сприяють природному самовираженню.

Крім того, проєктні методи дають змогу виявити приховані емоційні реакції, особливості міжособистісних взаємин, рівень тривожності, самооцінки та адаптації, які не завжди можуть бути помітними під час звичайного спостереження чи бесіди. Для дітей з ООП це має особливе значення, оскільки їх

розвиток може супроводжуватися специфічними труднощами у комунікації, соціальній взаємодії та емоційному реагуванні.

Під час організації дослідження враховувалися принципи інклюзивної освіти: індивідуальний підхід, безпечне психологічне середовище, емоційна підтримка та врахування особливостей психофізичного розвитку кожної дитини. У роботі дотримувалися таких етичних принципів психологічного дослідження: добровільна участь дітей за згодою батьків, конфіденційність результатів та гуманістичний підхід до взаємодії з учасниками.

На констатувальному етапі дослідження було здійснено комплексну діагностику психоемоційного стану дітей з ООП, які виховуються у дошкільному закладі освіти в умовах інклюзивного освітнього середовища. Необхідність проведення такого етапу дослідження зумовлена тим, що саме психоемоційна сфера значною мірою впливає на успішність соціалізації дитини, її адаптацію до колективу, здатність до навчання, комунікації та взаємодії з однолітками та дорослими.

У сучасних наукових дослідженнях підкреслюється, що діти з ООП часто характеризуються підвищеною емоційною чутливістю, труднощами емоційної саморегуляції, недостатнім рівнем сформованості комунікативних навичок та складнощами соціальної адаптації [25; 26]. Саме тому важливого значення набуває раннє виявлення емоційних труднощів та визначення ефективних методів психологічної підтримки дітей дошкільного віку.

Основною метою констатувального етапу було визначення особливостей психоемоційного стану дітей, виявлення рівня тривожності, емоційної стабільності, комунікативної активності та специфіки міжособистісної взаємодії в умовах дошкільного закладу освіти. Для реалізації поставленої мети було використано комплекс психодіагностичних методів, які дозволили здійснити вивчення емоційної сфери дітей. Зокрема, в дослідженні застосовувалися:

- метод спостереження за поведінкою дітей в різних видах діяльності;
- колірний тест М. Люшера [14];
- проєктивна методика «Малюнок сім'ї»;

- бесіди з вихователями та батьками;
- аналіз особливостей комунікативної поведінки дітей під час ігрової діяльності.

Так, метод спостереження дав можливість оцінити особливості поведінки дітей у природних умовах освітнього середовища. Спостереження проводилося під час організованої діяльності, вільної гри, занять, у процесі взаємодії дітей між собою та з педагогами. Було встановлено, що значна частина дітей демонструвала труднощі при встановленні емоційного контакту з однолітками, уникала колективних форм діяльності або виявляла пасивність у спілкуванні. Окремі діти виявляли ознаки емоційної нестійкості, підвищеної вразливості, імпульсивності чи тривожності.

Було зафіксовано, що деякі вихованці вимагали постійної підтримки дорослого під час виконання навіть нескладних завдань, що виявлялося у невпевненості у власних діях, страху помилитися, очікуванні схвалення з боку педагога, труднощах в прийнятті самостійних рішень. Частина дітей уникала ініціювання контакту з однолітками, а в ситуаціях спільної діяльності займала пасивну позицію.

Для дослідження емоційного стану дітей було використано колірний тест М. Люшера, який дозволяє визначити рівень емоційного напруження, внутрішньої тривоги, психоемоційного комфорту та особливості переживань дитини [14; 18, с. 115–124]. Результати тестування засвідчили, що у більшості дітей переважали ознаки психоемоційного напруження та підвищеної тривожності. Частина дітей надавала перевагу темним кольорам (чорному, коричневому, сірому), що може свідчити про втому, емоційне виснаження, відчуття психологічного дискомфорту чи потребу в захисті. Водночас вибір яскравих кольорів у деяких дітей свідчив про прагнення до позитивних емоцій, потребу у розумі та емоційній підтримці.

Аналіз результатів тесту показав, що окремі діти характеризувалися нестійким емоційним тоном, швидкою зміною настрою, підвищеною чутливістю до зовнішніх подразників. У ситуаціях емоційного перевантаження у них

спостерігалися ознаки роздратування, замкнутості, уникнення взаємодії з іншими дітьми.

Важливе значення для дослідження внутрішнього світу дітей мала проєктивна методика «Малюнок сім'ї», яка дозволила виявити особливості емоційних переживань дитини, її ставлення до членів родини, відчуття безпеки та психологічного комфорту [18, с. 62–64]. Аналіз дитячих малюнків показав, що у частини дітей простежувалася емоційна дистанція між членами сім'ї, невпевненість у собі, недостатня психічна близькість, потреба у підтримці та прийнятті. У деяких роботах фігура самої дитини була зображена меншою за інших членів родини або розташовувалася окремо, що може свідчити про переживання емоційної ізоляції, невпевненості. Окремі малюнки характеризуються недостатньою деталізацією, слабким натиском олівця, використанням темних кольорів.

Водночас частина дітей створювала позитивні та емоційно насичені образи сім'ї, використовуючи яскраві кольори, зображуючи спільну діяльність або найближче розташування членів родини, що свідчить про наявність емоційної прив'язаності, відчуття безпеки, позитивного емоційного контакту із родиною.

Під час аналізу комунікативної поведінки дітей було встановлено такі характерні особливості: недостатній рівень розвитку навичок соціальної взаємодії, труднощі у вираженні власних емоцій та переживань, уникнення колективної діяльності, зниження рівня комунікативної ініціативності, труднощі при встановленні контактів з однолітками, потреба у підтримці дорослого під час виконання завдань, емоційна залежність від оцінки дорослих, прояви невпевненості та замкнутості у нових ситуаціях.

У ході дослідження також було виявлено, що діти з ООП нерідко демонстрували труднощі в розумінні емоцій інших людей та вираженні власних почуттів соціально прийнятними способами. У конфліктних ситуаціях окремі могли реагувати імпульсивно або, навпаки, уникати взаємодії. Це свідчить про недостатній рівень розвитку емоційного інтелекту та навичок емоційної саморегуляції. Бачимо, що діти з ООП потребують спеціально організованої

психолого-педагогічної підтримки, спрямованої на розвиток емоційної сфери, комунікативних умінь, соціальної адаптації, а використання арт-терапевтичних методів сприяє зниженню рівня тривожності, розвитку емоційної виразності, формуванню позитивної самооцінки, покращенню міжособистісної взаємодії.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження дозволив визначити такі основні напрями подальшої корекційно-розвивальної роботи з використанням арт-терапевтичних методів: зниження рівня тривожності та емоційного напруження, розвиток здатності до емоційного самовираження, формування позитивної самооцінки, впевненості у собі, розвиток комунікативних навичок, формування навичок взаємодії з однолітками, розвиток емоційної саморегуляції, підвищення рівня соціальної адаптації дітей, створення позитивного психологічного клімату в інклюзивному середовищі.

Таким чином, результати констатувального етапу підтвердили доцільність використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ООП у дошкільному закладі освіти, оскільки саме творчі форми діяльності сприяють емоційному розвантаженню, розвитку комунікативної активності, формуванню позитивного ставлення до себе та гармонізації психоемоційного стану дитини.

2.2. Реалізація програми арт-терапевтичних занять

Формувальний етап дослідження передбачав практичну реалізацію програми арт-терапевтичних занять, спрямованої на підтримку емоційного, комунікативного та соціального розвитку дітей з ООП в умовах інклюзивного дошкільного закладу освіти. Програма розроблялася з урахуванням вікових, психофізичних та індивідуальних особливостей дітей дошкільного віку, специфіки їхнього емоційного реагування та рівня соціальної адаптації.

Метою формувального етапу було створення сприятливих психолого-педагогічних умов для розвитку емоційної сфери дітей, зниження рівня їхньої тривожності, формування навичок самовираження, покращення міжособистісної

взаємодії, стимулювання творчої активності шляхом реалізації програми арт-терапевтичних занять.

На формувальному етапі використовувалися різні арт-терапевтичні методи (ізотерапія, музикотерапія, казкотерапія, пісочна терапія, елементи ігротерапії, вправи на тілесне-емоційне розвантаження, колективна творча діяльність).

Корекційно-розвивальні заняття тривали 25–30 хвилин і проводилися двічі на тиждень у першій половині дня. Така тривалість занять відповідала психофізіологічними можливостями дітей дошкільного віку та сприяла підтримці їхньої уваги й активності загалом. Заняття проводилися в спеціально організованому просторі, який забезпечував комфортну та безпечну атмосферу для творчої діяльності дітей.

Структура заняття передбачала три взаємопов'язані етапи. Вступна частина була спрямована на створення позитивного емоційного настрою, формування атмосфери довіри та психологічної безпеки (використовувалися ритуали привітання, вправи на емоційне налаштування, короткі ігри та дихальні вправи). Важливим завданням вступного етапу було зниження напруження та підготовки дітей до подальшої творчої діяльності.

Основна частина включала виконання арт-терапевтичних вправ і творчих завдань, спрямованих на розвиток емоційної, комунікативної та сенсорної сфери. Під час виконання завдань діти мали можливість вільно виражати власні почуття через малюнок, рух, гру, пісок, музику чи казкові образи. Особлива увага приділялася підтримці ініціативності дітей, розвитку їхньої самостійності та позитивної взаємодії в групі.

Завершальна частина передбачала рефлексію, обговорення емоційного стану, підбиття підсумків заняття та виконання релаксаційних вправ. Діти ділилися своїми враженнями, демонстрували творчі роботи та вчилися описувати власні емоції. Релаксаційні вправи сприяли стабілізації емоційного стану та формуванню відчуття внутрішнього комфорту.

Тематика занять добиралася відповідно до потреб дітей та завдань дослідження (дод. А). Під час проведення занять враховувалися індивідуальні

особливості кожної дитини, її рівень розвитку, темп діяльності та емоційний стан. Дітям надавалася можливість самостійно обирати кольори, матеріали та способи виконання творчих завдань, що сприяло розвитку впевненості у власних можливостях та позитивної самооцінки. У процесі реалізації програми спостерігалася позитивна динаміка у поведінці та емоційному стані дітей. Зокрема, поступово зростала активність під час зайнять, підвищувався рівень зацікавленості творчою діяльністю, покращувався емоційний контакт із однолітками та педагогами. Діти стали більш відкритими до спілкування, охоче брали участь у групових формах роботи, частіше виявляли ініціативу та позитивні емоції. У них спостерігалася зниження проявів тривожності, емоційної скутості та страху помилитися.

Особливу увагу у ході формувального етапу було приділено створенню безпечного емоційного простору, на якому кожна дитина могла вільно виражати власні переживання через творчість без страху осуду чи критики. Позитивне емоційне підкріплення, підтримка дорослого та атмосфера прийняття сприяли формуванню довіри, емоційної відкритості та психологічного комфорту дітей.

Так, застосування технік «Малювання «по вологовому», «Створення мандали з кольорового піску (Sandplay)» та «Малювання на склі» дозволило виявити позитивний вплив творчої діяльності на емоційний стан, поведінку та соціальну взаємодію дітей. За результатами бесід з вихователями та експертної оцінки батьків встановлено, що арттерапевтичні заняття сприяли зниженню рівня тривожності, розвитку емоційної відкритості, самовираження, концентрації уваги та поведінкової гнучкості. Найбільш виражені зміни спостерігалися у сфері емоційної саморегуляції та соціальної адаптації дітей.

До початку дослідження у більшості дітей спостерігалися підвищений рівень тривожності, труднощі у вираженні емоцій, недостатня соціальна активність та складнощі з адаптацією до змін. Після завершення циклу арттерапевтичних занять було зафіксовано суттєву позитивну динаміку: рівень тривожності знизився на 52%, діти стали більш емоційно відкритими, активніше взаємодіяли з однолітками та дорослими, краще реагували на труднощі та легше

адаптувалися до нових умов. Також покращилися показники самовираження, поведінкової гнучкості та концентрації уваги, що підтверджує ефективність використаних методик у корекційно-розвивальній роботі.

Таким чином, реалізація програми арт-терапевтичних занять засвідчила доцільність використання засобів арт-терапії в умовах інклюзивного дошкільного закладу освіти. Застосування творчих методів позитивно вплинуло на емоційний стан дітей, їхню комунікативну активність, рівень соціальної взаємодії та загальну психологічну адаптацію.

2.3. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Після завершення формувального етапу дослідження було проведено повторну діагностику психоемоційного стану дітей з ООП, які взяли участь у програмі арт-терапевтичного супроводу. Дослідження здійснювалося на базі того самого закладу дошкільної освіти, що й на констатувальному етапі. У вибірку ввійшло 6 дітей дошкільного віку з ООП. Повторна діагностика проводилася з використанням тих самих методик, що й на констатувальному етапі, що забезпечило можливість здійснення об'єктивного порівняльного аналізу отриманих результатів.

Результати контрольного етапу засвідчили позитивну динаміку за більшістю досліджуваних показників. У дітей спостерігалось зниження рівня тривожності, покращення емоційної врівноваженості, зростання комунікативної активності та підвищення рівня соціальної взаємодії. Вони стали більш відкритими до спілкування, активніше включалися у спільні види діяльності, рідше демонстрували прояви замкнутості, страху та емоційного напруження.

Результати формувального етапу дослідження подано в таблиці 2.1.

Аналіз результатів формувального етапу свідчить про те, що використання арт-терапевтичних методів позитивно вплинуло на психоемоційний розвиток дітей з ООП. Особливо помітними були зміни у сфері емоційного реагування та міжособистісної взаємодії. Під час проведення занять діти поступово почали

проявляти більше довіри до педагогів та однолітків, демонструвати інтерес у творчій діяльності, охоче висловлювали власні емоції через малюнки, гру, музику та казкові образи.

Таблиця 2.1

Результати формувального етапу дослідження ефективності застосування арт-терапевтичних методів

№	Показники розвитку	До формувального етапу	Після формувального етапу
1	Високий рівень тривожності	4 дітей	1 дитина
2	Середній рівень тривожності	2 дітей	3 дітей
3	Низький рівень тривожності	0 дітей	2 дітей
4	Низька комунікативна активність	4 дітей	1 дитина
5	Середній рівень комунікативної активності	2 дітей	3 дітей
6	Високий рівень комунікативної активності	0 дітей	2 дітей
7	Прояви емоційної замкнутості	5 дітей	2 дітей
8	Позитивна взаємодія з однолітками	2 дітей	5 дітей

Під час спостереження за поведінкою дітей було встановлено, що вони стали більш упевненими у власних можливостях, легше адаптувалися до нових видів діяльності, рідше уникали соціальної взаємодії. У більшості зменшилася кількість проявів агресивності, плаксивості, нервової нестабільності. Діти, які на початку дослідження уникали контактів з однолітками, наприкінці експерименту брали участь у колективних творчих іграх та спільних завданнях.

З метою отримання важливої інформації щодо особливостей використання арттерапевтичних методик у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП було проведено індивідуальні бесіди з вихователями ЗДО. У бесіді взяли участь 3 вихователі, які мають безпосередній досвід роботи з дітьми віком 4-6 років.

На початку розмови було створено доброзичливу та довірливу атмосферу, спрямовану на забезпечення відкритості відповідей, зниження можливого психологічного напруження у респондентів. Вихователям пояснили мету, окремо було наголошено, що бесіда має напівструктурований характер, що передбачає вільне висловлення думок, доповнене уточнювальними запитаннями.

Такий підхід дозволив поєднати стандартизованість отриманої інформації з можливістю отримання розгорнутих професійних коментарів.

Після цього була основна частина бесіди, яка включала обговорення досвіду використання арттерапевтичних методик, спостережень за поведінкою дітей під час творчої діяльності, оцінку ефективності окремих технік у корекційно-розвивальній роботі. За результатами бесіди було встановлено, що техніка «Малювання по вологому» сприяла активному емоційному включенню дітей у діяльність та дозволила виявити індивідуальні особливості їхнього реагування. Вихователі зазначили, що більшість дітей позитивно сприймали процес розтікання фарби, із зацікавленням спостерігали за зміною кольорів та форм, проявляли ініціативу під час виконання завдання. Це свідчить про розвиток сенсорної активності та пізнавального інтересу. Окремі діти, навпаки, демонстрували тривожність або прагнення до чіткого контролю результату. У випадках, коли малюнок втрачав визначені контури, у них спостерігалися прояви невпевненості або зниження активності (рис. 2.1).

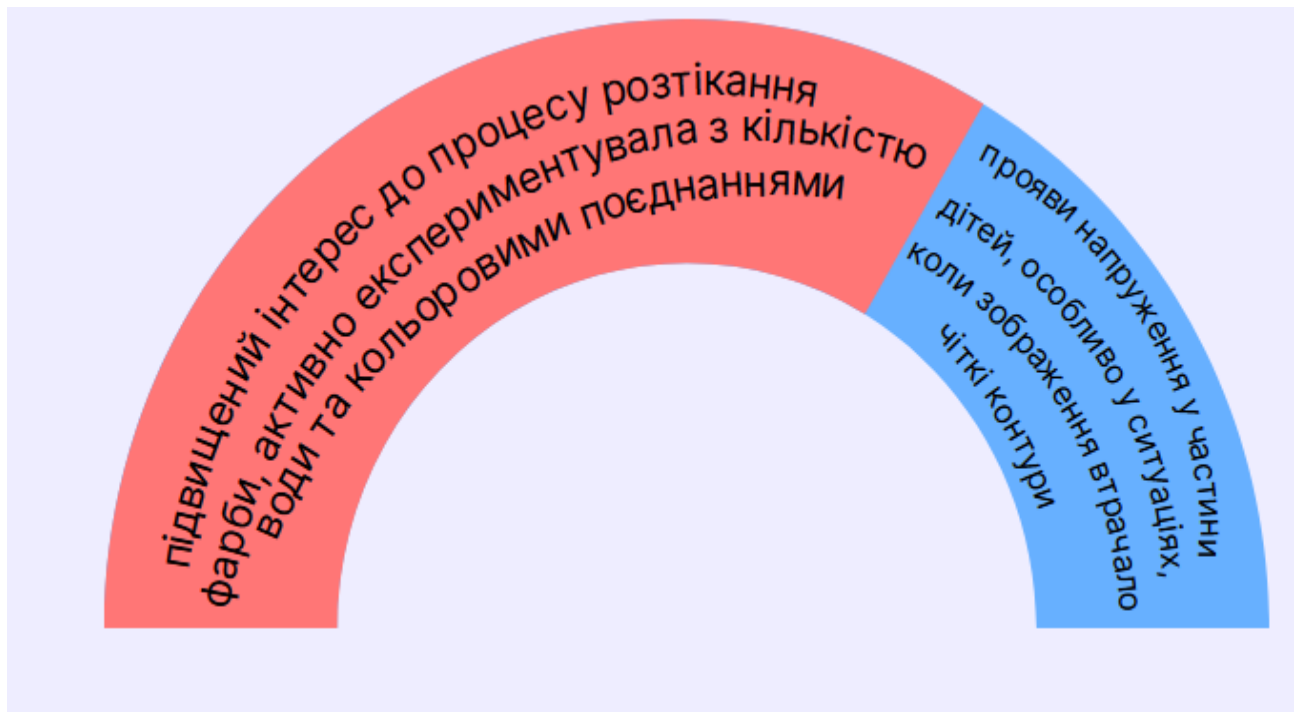

Рис. 2.1. Аналіз реакцій дітей на техніку «Малювання «по вологому»

Вихователі зазначили, що найбільш помітним результатом використання техніки став розвиток сенсорної активності та пізнавального інтересу дітей. У процесі роботи вони активно взаємодіяли з матеріалами, спостерігали за зміною кольорів і форм, виявляли цікавість до процесу розтікання фарби, хотіли експериментувати. Діти з більш розвиненою когнітивною гнучкістю позитивно реагували на зміни у зображенні, проявляли інтерес, активно включалися у творчу діяльність; діти з підвищеним рівнем тривожності або ригідністю поведінки частіше прагнули контролювати процес, уникали надмірного розтікання фарби або потребували додаткової підтримки з боку педагога.

Техніка «Малювання «по вологому» сприяла емоційному залученню дітей та виявленню індивідуальних особливостей їхньої поведінки під час творчої діяльності. Більшість проявляли інтерес до процесу, активно взаємодіяли з матеріалами та демонстрували розвиток сенсорної активності й пізнавального інтересу. Водночас у частини дітей спостерігалися ознаки тривожності та потреба у контролі результату, що впливало на їхню активність. Загалом, методика виявилася ефективною для діагностики емоційних реакцій та особливостей когнітивної гнучкості дітей.

У результаті бесіди з вихователями щодо ефективності застосування техніки «Створення мандали з кольорового піску (посипанням)» було встановлено, що застосування техніки має виражений позитивний вплив на емоційний стан дітей дошкільного віку. У всіх дітей вже на початковому етапі взаємодії з матеріалом фіксувалося зниження рівня психоемоційного напруження. Процес посипання піску, який має ритмічний і повторюваний характер, сприяв емоційній стабілізації та покращенню концентрації уваги. Водночас було відзначено, що діти довше утримували увагу під час виконання завдання порівняно з іншими видами творчої діяльності.

Двоє з трьох вихователів підкреслили, що у дітей із підвищеною імпульсивністю або гіперактивністю поступово спостерігався перехід до більш спокійного, організованого, послідовного стилю діяльності. У процесі заняття зменшувалася кількість конфліктних ситуацій, імпульсивних поведінкових

реакцій у групі. Окрему увагу педагоги звернули на динаміку діяльності дітей: якщо на початковому етапі частина демонструвала хаотичну взаємодію з матеріалом, то в подальшому ця поведінка змінювалася на більш структуровану та цілеспрямовану, що свідчить про розвиток саморегуляції.

За результатами спостережень вихователів встановлено, що техніка «Створення мандали з кольорового піску» позитивно впливає на емоційний стан дітей дошкільного віку. У процесі роботи у більшості дітей знижувався рівень психоемоційного напруження, покращувалася концентрація уваги та зростала стійкість до виконання завдання. Відзначено позитивні зміни у поведінці дітей із підвищеною імпульсивністю, у яких поступово формувалася більш спокійний та організований стиль діяльності.

Отримані результати свідчать про високий терапевтичний потенціал цієї техніки. Вона сприяє емоційній стабілізації, розвитку саморегуляції та зниженню проявів імпульсивної поведінки, забезпечує умови для невербального вираження емоцій та формування відчуття внутрішньої рівноваги у дітей дошкільного віку.

Аналіз реакцій вихователів на техніку «Малювання на склі» показав високу ефективність техніки на етапі включення дітей у діяльність та встановлення емоційного контакту. Було встановлено, що етап «Прозорість» сприяв зниженню психологічних бар'єрів у спілкуванні, що проявлялося у більш частому зоровому контакті, посмішках, позитивних емоційних реакціях; можливості миттєвого змінювання або корекції зображення знижувала страх помилки та підвищувала впевненість у власних діях. Двоє із трьох вихователів зазначили, що діти швидше та легше включалися у діяльність порівняно з традиційними формами малювання, проявляли вищий рівень ініціативності, творчого експериментування та зацікавленості. Особливо значущим було використання можливості стирання зображення, що, за їхніми словами, формувало у дітей відчуття контролю над ситуацією, знижувало рівень тривожності; сприяло розвитку поведінкової гнучкості, готовності до змін.

У процесі виконання вправи «Хмаринки настрою» було зафіксовано, що діти активно спостерігали за процесом змішування кольорів; окремі

повторювали дію кілька разів, що свідчить про високий рівень пізнавальної мотивації та сенсорного інтересу.

За результатами аналізу реакцій на техніку «Малювання на склі» встановлено її високу ефективність у процесі включення дітей у діяльність та встановлення емоційного контакту. Етап «Прозорість» сприяв зниженню психологічних бар'єрів, підвищенню емоційної відкритості та покращенню взаємодії між дітьми і дорослими. Можливість корекції зображення зменшувала страх помилки, підвищувала впевненість та стимулювала творчу активність. Діти швидше включалися у роботу, демонстрували ініціативність і високий рівень зацікавленості, активно взаємодіяли з процесом змішування кольорів.

Техніка «Малювання на склі» є ефективним засобом розвитку емоційної сфери та пізнавальної активності дітей дошкільного віку. Вона сприяє зниженню тривожності, формуванню відчуття контролю над діяльністю та розвитку поведінкової гнучкості. Крім того, методика стимулює творчість, сенсорне сприйняття та пізнавальну мотивацію, що робить її доцільною для використання в освітньо-психологічній практиці.

З метою вивчення змін в емоційному стані та поведінці дітей у домашньому середовищі було використано метод експертної оцінки батьків (дод. А). Результати були поділені за такими показниками: рівень тривожності, емоційна відкритість, здатність до самовираження, реакція на труднощі, соціальна взаємодія, поведінкова гнучкість. До початку впровадження програми у дітей дошкільного віку з ООП спостерігався відносно високий рівень емоційної нестабільності. За даними батьків, підвищений рівень тривожності фіксувався приблизно у 83% дітей, труднощі з емоційною відкритістю – у 65%, низька здатність до самовираження – у 60%. У 68% спостерігалися труднощі у реагуванні на невдачі, що проявлялося імпульсивними (емоційно негативними реакціями), у 62% - недостатній рівень соціальної взаємодії, у 66% – низька поведінкова гнучкість та труднощі з адаптацією до змін.

Після завершення арттерапевтичного циклу занять батьки відзначили суттєві позитивні зміни в емоційному та поведінковому розвитку дітей. Зокрема,

рівень тривожності знизився до 18%, що свідчить про покращення приблизно на 52%. Діти стали менш емоційно напруженими, рідше реагували страхом або надмірним занепокоєнням у нових ситуаціях. Показники емоційної відкритості підвищилися до 80% (+15%): діти частіше ділилися своїми переживаннями, охочіше розповідали про події дня та демонстрували більшу довіру у спілкуванні з дорослими. Покращилася здатність до самовираження – до 78% (+18%). Батьки зазначили, що діти стали більш активними у вираженні власних емоцій, потреб і почуттів, а кількість випадків емоційного блокування або «замовчування» зменшилася. У сфері реагування на труднощі позитивна динаміка становила близько 35%: після участі в арттерапевтичній програмі діти частіше намагалися повторити дію або зверталися по допомогу замість проявів агресії чи сліз.

Соціальна взаємодія покращилася до 75% (+13%): діти частіше ініціювали гру, легше вступали в контакт з однолітками та дорослими, рівень ізоляції у спілкуванні зменшився. Показники поведінкової гнучкості зросли до 72% (+6%), що проявлялося у кращій адаптації до змін, легшому прийнятті нових правил та зниженні протестних реакцій (рис. 2.2).

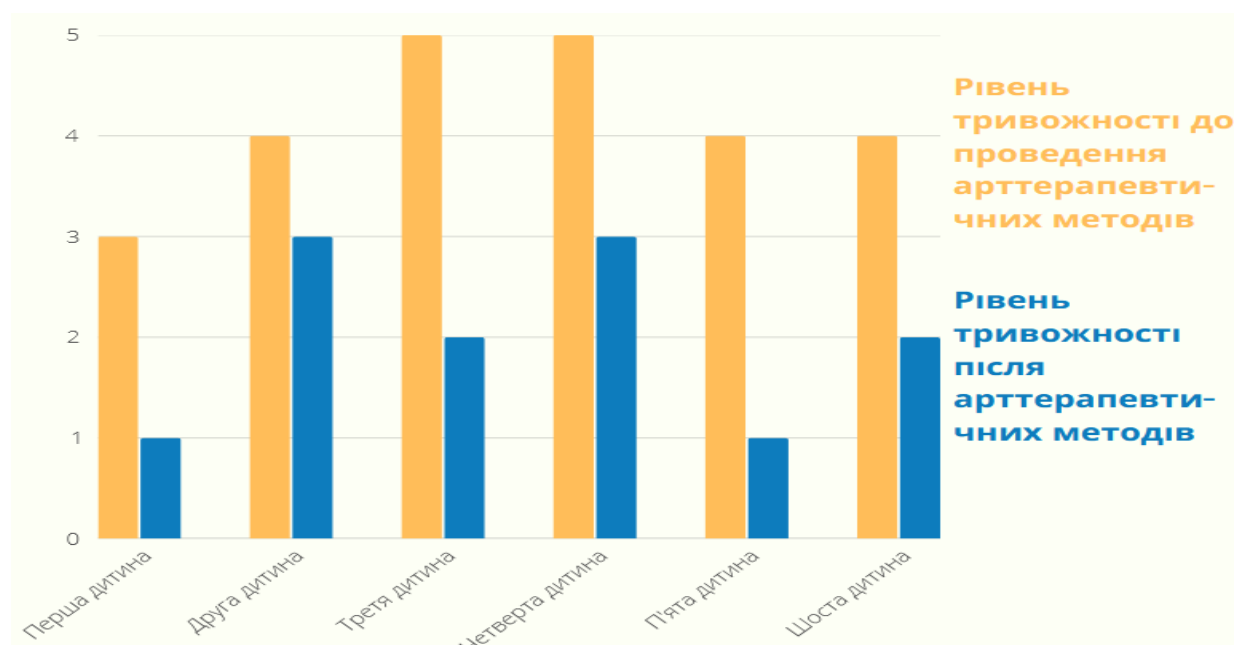

Рис. 2.2. Рівень тривожності кожної дитини з ООП до та після проведення арттерапевтичних методів

Отже, результати експертної оцінки батьків засвідчили позитивну динаміку змін за всіма досліджуваними показниками після впровадження арттерапевтичних занять. Найбільш виражені зміни відбулися у зниженні рівня тривожності, розвитку емоційної саморегуляції та покращенні здатності до самовираження. Отримані дані підтверджують ефективність арттерапевтичних методів у роботі з дітьми дошкільного віку з ООП, оскільки вони сприяють емоційній стабілізації, розвитку комунікативних навичок, соціальної взаємодії та поведінкової гнучкості дітей.

З метою перевірки стійкості отриманих результатів була проведена повторна діагностика психоемоційного стану дітей. Її результати наведено на рис 2.3.

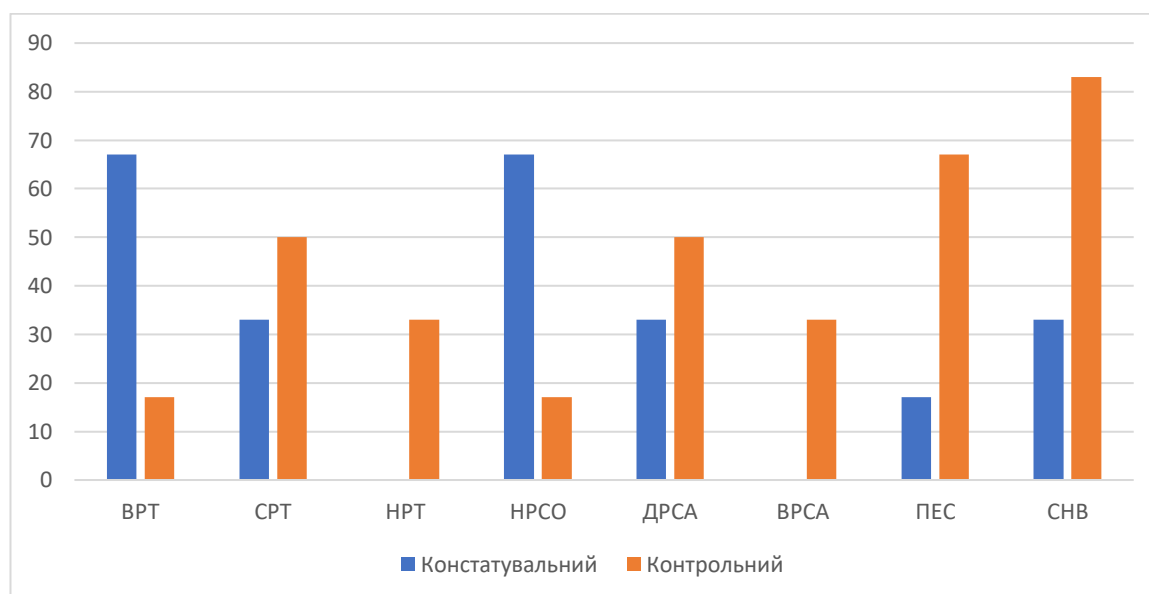

Рис. 2.3. Результати повторної діагностики дітей з ООП після застосування арт-терапевтичних методів

Як бачимо, результати повторної діагностики дітей з ООП після впровадження арт-терапевтичних методів засвідчили позитивну динаміку за всіма досліджуваними показниками. Зокрема, суттєво знизився рівень тривожності у дітей. Якщо на констатувальному етапі високий рівень тривожності (ВРТ) був характерним для 67 % учасників дослідження, то після проведення корекційно-розвивальної роботи цей показник зменшився до 17 %.

Водночас кількість дітей із середнім рівнем тривожності (СРТ) зросла з 33 % до 50 %, а низький рівень тривожності (НРТ), який раніше не спостерігався, після застосування арт-терапевтичних методів був виявлений у 33 % дітей.

Позитивні зміни відбулися і у сфері соціальної активності. На початковому етапі низький рівень соціальної активності (НРСА) мали 67% дітей, однак на контрольному етапі цей показник скоротився до 17%. Натомість частка дітей із достатнім рівнем соціальної активності (ДРСА) зросла з 33 % до 50 %, високий рівень соціальної активності (ВРСА), який до початку не був зафіксований, після проведення арт-терапевтичної роботи спостерігався у 33 % учасників.

Також значно покращився емоційний стан дітей. Позитивне емоційне самопочуття (ПЕС) на констатувальному етапі було властиве лише 17 % дітей, тоді як після реалізації арт-терапевтичних занять цей показник зріс до 67 %. Окрім цього, суттєво підвищився рівень сформованості навичок взаємодії (СНВ): якщо спочатку достатній рівень таких навичок мали 33 % дітей, то на контрольному етапі цей показник досяг 83 %.

Аналіз дитячих творчих робіт продемонстрував суттєві позитивні зміни. Якщо на початку дослідження у малюнках дітей переважали темні кольори, ізольовані образи та невпевнені лінії, то після завершення формувального етапу з'явилися більш яскраві кольори, сюжетність, позитивні персонажі та елементи взаємодії між ними. Це свідчить про покращення емоційного стану дітей, зниження внутрішнього напруження та розвиток позитивного самосприйняття.

Таким чином, результати проведеного дослідження свідчать про ефективність використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ООП у практиці закладів дошкільної освіти, оскільки вони сприяють зниженню тривожності, покращенню емоційного стану, розвитку соціальної активності та формуванню навичок міжособистісної взаємодії. Арт-терапія створює сприятливі умови для гармонійного розвитку дітей з ООП, сприяє формуванню позитивного емоційного стану, розвитку комунікативних умінь та успішній інтеграції дітей в інклюзивне освітнє середовище.

ВИСНОВКИ

Психолого-педагогічна характеристика дітей з ООП у дошкільному віці свідчить про необхідність створення гнучкого, підтримувального та розвивального освітнього середовища, в якому поєднуються традиційні та інноваційні методи роботи. Інклюзивне освітнє середовище в закладі дошкільної освіти є складною багатокomпонентною системою, яка забезпечує умови для всебічного розвитку, навчання та соціалізації дітей із різними освітніми потребами. Його сутність полягає у створенні рівних можливостей для кожної дитини через адаптацію освітнього процесу, забезпечення психологічного комфорту та залучення всіх учасників освітнього процесу до співпраці. Розуміння специфіки розвитку дітей з ООП є підґрунтям для ефективного застосування арт-терапевтичних методів.

Теоретичні засади арт-терапії у роботі з дітьми ґрунтуються на врахуванні закономірностей вікового, емоційного та психічного розвитку дитини. У дошкільному віці провідною діяльністю є гра, а мислення, емоції та уява мають переважно образний характер, тому використання творчої діяльності виступає природним і доступним способом пізнання світу, самовираження та налагодження взаємодії з оточенням. Саме через художню діяльність дитина здатна передавати власні переживання, емоції, страхи чи потреби навіть у тих випадках, коли вербальне висловлення є утрудненим чи недостатньо сформованим. Це особливо важливо у роботі з дітьми з ООП, які нерідко мають труднощі у комунікації, соціальній адаптації чи емоційному саморегулюванні.

Специфіка застосування арт-терапевтичних технологій у роботі з дітьми дошкільного віку, які мають ООП, полягає у необхідності врахування їхніх індивідуальних психофізичних, емоційних та когнітивних особливостей. Важливими умовами є організація безпечного та підтримувального освітнього простору, орієнтація на сам процес творчої діяльності, використання доступних та зрозумілих засобів самовираження, сприяння розвитку комунікативних умінь та гармонійному становленню особистості дитини.

Результативність арт-терапії значною мірою визначається професійною здатністю педагога або спеціаліста добирати та модифікувати методи, форми та засоби творчої діяльності відповідно до індивідуальних можливостей, потреб та рівня розвитку кожної дитини. Не менш важливим є створення атмосфери довіри, емоційного благополуччя, психологічного комфорту, в якій дитина може вільно виражати власні емоції, переживання, проявляти свою індивідуальність. Урахування зазначених факторів сприяє підвищенню ефективності арт-терапії як дієвого інструменту психолого-педагогічної підтримки.

Результати констатувального етапу дослідження дали змогу визначити основні напрями подальшої корекційно-розвивальної роботи, спрямованої на зниження тривожності, розвиток емоційної сфери, комунікативних умінь, соціальної адаптації та позитивної самооцінки дітей. Отримані дані підтвердили ефективність арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, оскільки творчі види діяльності сприяють емоційному благополуччю, покращенню взаємодії з оточенням та гармонізації психоемоційного стану.

У ході формувального етапу дослідження було впроваджено комплекс арт-терапевтичних занять, орієнтованих на розвиток емоційної сфери, комунікативних умінь та соціальної взаємодії дітей з ООП інклюзивному дошкільному середовищі. Зміст і структура програми визначалися відповідно до вікових характеристик дітей, їх психофізичних потреб, індивідуальних можливостей, особливостей емоційної поведінки та рівня адаптації до соціального оточення. Отримані результати підтвердили ефективність упровадження арт-терапевтичної програми. Використання творчих форм і методів роботи сприяло покращенню емоційного благополуччя дітей, активізації їхньої комунікативної діяльності, розвитку соціальних навичок взаємодії та підвищенню рівня психологічної адаптованості до освітнього середовища.

Результати повторної діагностики після впровадження арт-терапевтичних методів засвідчили позитивні зміни за всіма показниками. Зокрема, рівень високої тривожності знизився з 67 % до 17 %, натомість частка дітей із середнім

рівнем зросла до 50 %, а низький рівень тривожності, який раніше не фіксувався, виявлено у 33 %. Подібна динаміка спостерігається і щодо соціальної активності: кількість дітей із низьким рівнем зменшилася з 67 % до 17 %, тоді як достатній рівень зріс до 50 %, а високий – до 33 % (раніше відсутній). Покращився й емоційний стан: показник позитивного емоційного самопочуття підвищився з 17% до 67%. Суттєво зросла сформованість навичок взаємодії – з 33 % до 83 %.

Отже, отримані результати підтверджують ефективність застосування арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми з ОВП, зокрема щодо зниження тривожності, покращення емоційного стану, розвитку комунікативних та соціальних навичок. Систематичне застосування таких підходів сприяє м'якій корекції емоційно-поведінкових труднощів через творче самовираження, позитивно впливає на самосприйняття та впевненість дітей, покращує взаємодію в освітньому середовищі та підтримує сприятливий психологічний клімат в інклюзивній групі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук А.М. Організація інклюзивного освітнього середовища у закладі дошкільної освіти. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки».* Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2023. № 3. С. 42–49. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2023-PP-3-42-49>.
2. Беспалько М.М., Павлова Н. В. Арттерапія як інструмент емоційно-соціального розвитку дошкільників з особливими освітніми потребами. *Ментальне здоров'я.* № 4, 2025. С. 16–20.
3. Бойчук Ю.Д. Організація партнерської взаємодії сім'ї і школи в контексті інклюзивної освіти. *Джерело педагогічних інновацій. Педагогіка партнерства в практичній діяльності закладів освіти. Науково-методичний журнал.* Вип. 2 (34). 2021. С. 12–19.
4. Бражнікова Т.О. Співпраця педагогів з батьками і асистентом дитини з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник. Кропивницький : КОППО ім. В. Сухомлинського, 2024. 30 с.
5. Варецька О., Хаустова О. Розвиток готовності педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. *Молодь і ринок.* № 10 (218), 2023. С. 37–44.
6. Веселка Ю.Б. Інноваційні форми роботи з батьками. *Висвітлення педагогічної практики.* 2014. № 4. С. 12–21.
7. Віщукаєва К.М. Умови підготовки майбутнього соціального педагога як суб'єкта професійної діяльності. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки».* Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя. 2009. № 6. Ч. 1. С. 75–78.
8. Вознесенська О.Л. Арт-терапія в Україні: стан та перспективи розвитку. *Львівсько-Ряшівські наукові зошити : Культура – Мистецтво – Освіта – Терапія в міждисциплінарній перспективі.* Вип. 2. 2014. С. 93–103.
9. Вознесенська О., Сидоркіна М. Арт-терапія з подолання психічної травми. Практичний посібник. К. : Золоті ворота, 2016. 202 с. Вид. 2-е випр. та доповн.

10. Гаяш О.В. Співпраця закладу освіти з батьками дітей з особливими освітніми потребами як умова реалізації ідей інклюзії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2019. № 38. С. 60–66.

11. Дабіжа К.Л., Дабіжа Л.П., Комарівська Н.О. Використання арт-технологій в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : збірник наукових праць*. 2022. Вип. 64. С. 64–71.

12. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі : навчально-методичний посібник / Ярмола Н.А., Коваль-Бардаш Л.В., Компанець Н.М., Квітка Н.О., Лапін А.В. Київ : Інститут спеціальної педагогіки і психології НАПН України, 2020. 208 с.

13. Ілляшенко Т. Інклюзивне навчання дітей з особливими освітніми потребами: теоретико-практичний аспект. Тернопіль : [б. в.], 2022. 132 с.

14. Колірний тест Люшера. Значення кольорів. URL: <https://testoteka.info/uk/blog/uncategorized/luscher-colors>.

15. Красовська О.О., Міськова Н.М., Хом'як О.А. Формування інклюзивної компетентності майбутніх педагогів до використання арт-терапевтичних технологій в освітньому середовищі ЗДО та НУШ. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2020. № 2 (35). С. 106–112.

16. Крижанівська О.П. Етимологія поняття «діти з особливими освітніми потребами» в українському освітньому просторі. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. № 2 (14). С. 95–100.

17. Мамічева О.В., Березка С.В. Особливості психокорекції дітей з розладами аутистичного спектру засобами арт-терапії. *Науковий часопис*. 2018. Вип. 35. Спеціальна психологія. С. 120–126.

18. Махній М.М. Психомалюнкові методики у діагностично-корекційній роботі в системі інклюзивної освіти: інформаційно-методичний посібник. Чернігів : «Десна Поліграф», 2021. 128 с.

19. Мельничук О.В., Ярощук Н.П. Психологічна готовність майбутніх педагогів до роботи в умовах інклюзії. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. Т. 2. С. 79–83. URL: http://www.tpsp-journal..pu.zp.ua/archive/1_2019/part_2/17.pdf (дата звернення: 11.05.2026).

20. Мішкулинець О.О. Використання арт-терапевтичних методик в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Психологія: теорія і практика*. 2018. № 2 (2). С. 76–87.

21. Молчанова О. Розвиток емоційної саморегуляції педагога за допомогою методики «Мандала рівноваги». *Арт-терапія в роботі психолога: інноваційні підходи* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Кропивницький, 20–27 квітня 2021 року / уклад. Молчанова О.М.; за заг. ред. Жосана О.Е. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2021. С. 88–92.

22. Олійник Г. Особливості соціалізації дітей з особливими потребами у сучасному українському суспільстві. *Social Work and Education*. 2020. Т. 7. № 2. С. 56–62.

23. Пасека Т.І. Кольоротерапія як засіб створення психоемоційного комфорту в дитячому колективі. Новоград-Волинський : Управління освіти і науки Новоград-Волинської міської ради, 2015. 44 с.

24. Потапюк Л.М., Косенюк М. Вплив взаємодії батьків і педагогів на формування особистості дитини з особливими освітніми потребами. *Вчені записки Університету «КРОК»*. № 3 (71), 2023. С. 208–215.

25. Потапюк Л.М., Лінник Б.В. Вплив воєнного конфлікту на розвиток зв'язного мовлення дітей з особливими освітніми потребами: виклики та стратегії підтримки. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць / Гол. редактор Г.П. Шевченко. Вип. 1 (108). Київ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2024. С. 151–160.

26. Потапюк Л.М., Лук'янчук А.О. Розвиток креативного потенціалу дітей з особливими освітніми потребами. *Електронний науковий фаховий журнал «Імідж сучасного педагога»*. № 2 (215), 2024. Полтавська академія неперервної освіти ім. М.В. Остроградського, Україна. С. 144–149.

27. Потюк С.В. Особливості застосування кейс-технологій в інклюзивному освітньому середовищі початкової школи. Ужгород : УжНУ, 2023.

28. Попелюшко Р.П. Психолого-педагогічні особливості дітей з особливими освітніми потребами дошкільного віку. *Шкільна освіта Хмельниччини: психолого-педагогічний супровід модернізаційних процесів* : зб. наук. пр. / редкол. : В.Є. Берека (голова) [та ін.]. Хмельницький : ХОІППО, 2017. С. 188–193.

29. Романенкова О.Ю. Роль арттерапії в розвитку комунікативних навичок у дітей з ООП. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія*. С. 156–160.

30. Сорока О. Можливості арт-терапії в інклюзивній освіті дітей з особливими потребами. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2019. Вип. 45. С. 163–172.

31. Танасюк Д.В. Психологічна підтримка родин, які виховують дітей з особливими потребами: метод. рекомендації. Київ : ІСДО, 2024. 35 с.

32. Титаренко О.І. Використання арт-терапії в психолого-педагогічному супроводі освітнього процесу. *Електронний збірник наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти*. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp6/tytarenko.pdf (дата звернення: 25.04.2026).

33. Чистяк О.М. Психолого-педагогічні умови формування взаєморозуміння у взаємодії педагогів та батьків дітей з особливими освітніми потребами. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2020. № 28. С. 87–94.

34. Hudym I., Abilova O., Potapiuk L., Nikolenko L., Poliakova A. Strategies and best practices for promoting inclusive education to meet diverse learning needs. *Conhecimento & Diversidade*, Niterói, v. 16, n. 42. Abr./Jun. 2024. 270–286.

35. Shostak O., Nikolenko I., Sereda I., Pushkarova T., Potapiuk L. Formation of an inclusive approach in the education of children with special educational needs (ukrainian experience). *Conhecimento & Diversidade*, Niterói, v. 15, n. 38 Jul./Set. 2023. P. 280–305.

ДОДАТКИ

ПРОГРАМА АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Техніка малювання «по вологому» (аква-ізотерапія) як засіб сенсорної інтеграції

Методика належить до напрямку *ізотерапії* (методу арт-терапії, що використовує образотворче мистецтво (малювання, ліплення, колаж) для психологічної корекції, зняття емоційної напруги) та використовується як засіб сенсорної інтеграції. Її сутність полягає у створенні зображення на попередньо зволоженій поверхні, що зумовлює розмитість контурів і неконтрольоване змішування кольорів. Такий ефект сприяє зниженню рівня тривожності, ослабленню перфекціоністичних установок та формування стійкості до невизначених ситуацій, що є особливо важливим для дітей із затримкою психічного розвитку та розладами аутистичного спектра.

Процедура проведення. Дитині пропонується за допомогою губки зволожити аркуш паперу (ватман). Після цього педагог ініціює виконання ігрового завдання, наприклад «пустити рибок», що передбачає нанесення крапель фарби на вологу поверхню. У процесі взаємодії фарба вільно розтікається, утворюючи довільні форми та переходи кольорів.

Діагностичні та корекційні можливості. У ході виконання завдання здійснюється спостереження за реакціями дитини на відсутність чіткого контролю над результатом діяльності. Аналізуються такі показники:

- емоційна реакція на зміну форми (інтерес, тривога, уникнення);
- рівень прийняття невизначеності;
- прагнення до контролю або готовність до експериментування.

Результати описуються через фіксацію домінуючого типу реагування (гнучкість/ригідність поведінки, позитивне чи негативне емоційне ставлення до процесу).

2. Техніка «Створення мандали з кольорового піску (посипанням)» (Sandplay)

Sandplay-терапія (пісочна терапія) – це метод арттерапії та ігрової терапії, який використовується для роботи з емоційним станом дітей через взаємодію з піском і різними предметами. Даний метод ще називають «технікою побудови світу», оскільки дитина під час гри створює власний символічний простір, у якому може відображати свої почуття, переживання та внутрішні конфлікти.

Основною особливістю Sandplay-терапії є те, що дитині не потрібно детально описувати свої емоції словами. Через гру з піском, створення композицій та використання мініатюрних фігурок дитина невербально виражає власний емоційний стан. Це особливо важливо для дітей дошкільного віку та дітей з особливими освітніми потребами, яким часто складно вербалізувати свої переживання.

Для проведення пісочної терапії використовують спеціальний піднос або коробку з піском. Найчастіше дно та бортики підноса фарбують у блакитний колір, що символізує воду та небо. У роботі також застосовуються вода та різноманітні мініатюрні фігурки: люди, тварини, дерева, будівлі, транспорт, природні об'єкти тощо. Дитина самостійно обирає предмети та створює власну композицію або «світ» у піску.

Sandplay-терапія поєднує творчість, гру та сенсорний досвід. Робота з піском сприяє емоційному розвантаженню, зниженню рівня тривожності та психоемоційного напруження. Крім того, методика допомагає розвивати концентрацію уваги, саморегуляцію, дрібну моторику та навички соціальної взаємодії.

Дослідження показують, що пісочна терапія є ефективною у роботі з дітьми, які мають:

- синдром дефіциту уваги та гіперактивності (СДУГ);
- підвищену тривожність;

- агресивні прояви поведінки;
- труднощі емоційної саморегуляції;
- розлади аутистичного спектра;
- проблеми соціальної взаємодії;
- низьку самооцінку;
- наслідки психологічної травми або кризових переживань.

Таким чином, Sandplay-терапія є ефективним методом арттерапевтичної роботи з дітьми дошкільного віку, зокрема з особливими освітніми потребами.

Використання піску, символічних образів та ігрової взаємодії створює безпечний простір для невербального самовираження дитини, сприяє зниженню тривожності, розвитку емоційної саморегуляції, концентрації уваги та соціальної взаємодії. Завдяки поєднанню сенсорного, емоційного та творчого компонентів пісочна терапія дозволяє м'яко коригувати психоемоційний стан дитини та підтримувати її гармонійний розвиток.

3. Методика «Створення мандали з кольорового піску (посипанням)» (опис методики, яку ми використовували)

Методика належить до напряму пісочної арттерапії (Sandplay) та використовується як засіб емоційної корекції і сенсорної інтеграції у роботі з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Її сутність полягає у створенні зображення у формі мандали (сакральний символ у формі кола, що символізує гармонію, цілісність та всесвіт) шляхом посипання кольорового піску на підготовлену основу із шаблоном кола або клейовою поверхнею. Робота з сипучим матеріалом активізує тактильні відчуття, сприяє сенсорному розвитку та допомагає регулювати емоційний стан дитини.

Основою методики є принцип невербального самовираження через взаємодію з піском, кольором та символічною формою кола. У процесі діяльності дитина через вибір кольорів, спосіб розташування елементів та

інтенсивність посипання відображає власні емоційні переживання та внутрішній стан. Кругова форма мандали виконує стабілізуючу функцію, оскільки асоціюється з цілісністю, безпекою та впорядкованістю. Ритмічні та повторювані рухи під час роботи з піском сприяють зниженню психоемоційного напруження, розвитку концентрації уваги та саморегуляції.

Методика є особливо ефективною для дітей із затримкою психічного розвитку, розладами аутистичного спектра, підвищеною тривожністю або труднощами емоційної регуляції, оскільки забезпечує безпечний простір для творчої діяльності без необхідності складної вербалізації.

Процедура проведення

Дитині пропонується шаблон мандали або контур кола, нанесений на аркуш паперу чи картон. Після цього педагог демонструє спосіб нанесення клею та посипання поверхні кольоровим піском. Дитина самостійно обирає кольори, інтенсивність посипання та послідовність заповнення елементів мандали.

У процесі виконання завдання дитина може комбінувати кольори, змінювати композицію та експериментувати з розташуванням елементів у межах кола. Педагог підтримує емоційно безпечну атмосферу та заохочує вільне творче самовираження без оцінювання результату.

Діагностичні та корекційні можливості

У процесі виконання методики здійснюється спостереження за особливостями поведінки та емоційного реагування дитини. Аналізуються такі показники:

- рівень тривожності;
- рівень саморегуляції та послідовності дій;
- здатність до концентрації уваги;
- способи невербального самовираження через вибір кольорів та композиції;
- особливості взаємодії з сенсорним матеріалом;
- схильність до хаотичної або структурованої діяльності.

Результати описуються через визначення домінуючих поведінкових та емоційних проявів дитини.

4. «Чарівний пісок» (вправи з кінетичним піском для розвитку дрібної моторики та сенсорної сфери).

5. «Сонячний настрій» (малювання долоньками та техніки нетрадиційного малювання для стимулювання позитивних емоцій).

6. Метод спостереження за поведінкою дітей в різних видах діяльності.

7. Бесіди з вихователями та батьками.

8. Метод експертної оцінки батьків.

Застосування цього методу зумовлене тим, що батьки мають можливість спостерігати дитину в природних умовах і об'єктивно оцінювати її щоденну поведінку. Метод передбачає оцінювання визначених характеристик дитини за заданими критеріями. У дослідженні батьки виступали експертами щодо емоційних і поведінкових проявів власних дітей.

Для збору даних було розроблено бланк, який містив такі *запитання*:

1. Який рівень тривожності ви спостерігаєте у дитини в повсякденних ситуаціях?

2. Наскільки дитина є емоційно відкритою у спілкуванні з дорослими та однолітками?

3. Наскільки легко дитина висловлює свої почуття, думки та переживання?

4. Як дитина зазвичай реагує на труднощі або невдачі?

5. Який рівень соціальної взаємодії дитини (спілкування, гра, контакт з іншими)?

6. Наскільки гнучкою є поведінка дитини у змінних ситуаціях (адаптація до нових умов, правил)?

Оцінювання здійснювалося за п'ятибальною шкалою (від 1 – низький рівень прояву до 5 – високий рівень прояву).

Дослідження проводилося у два етапи: до впровадження арттерапевтичних занять і після їх завершення, що дозволило визначити динаміку змін. У дослідженні взяли участь 6 батьків дітей віком 4–5 років з ООП.

ПРОЄКТИВНА МЕТОДИКА «МАЛЮНОК СІМ'Ї»

Сімейну ситуацію, яку батьки оцінюють з усіх боків позитивно, дитина може сприймати зовсім інакше. Дізнавшись, яким вона бачить навколишній світ, сім'ю, батьків, себе, можна зрозуміти причини виникнення багатьох проблем і ефективно допомогти їй при їх вирішенні.

Призначення тесту

Тест призначений для виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин. Методику можна використовувати з 3,5 років.

Інструкція: “Намалюй, будь ласка, свою сім'ю”. Не слід давати які-небудь вказівки чи уточнення. На запитання, яні може поставити дитина, типу “Кого треба малювати, а кого не треба?”, “Треба намалювати всіх?”, “А дідуся малювати треба?” і т.д., відповідати слід ухильно, наприклад: “Малюй так, як тобі хочеться”.

Процедура

Дитині дають простий олівець середньої м'якості, набір кольорових олівців, гумку і стандартний чистий аркуш паперу формату А4. Використання будь-яких додаткових інструментів виключається.

Поки дитина малює, психолог повинен ненав'язливо проводити спостереження, відзначаючи такі моменти, як:

- порядок заповнення вільного простору.
- порядок появи персонажів малюнка.
- час початку і закінчення роботи.

– виникнення труднощів при зображенні того чи іншого персонажа або елементів малюнку (надмірна зосередженість, паузи, помітна повільність, користування гумкою і т.д.).

– час, витрачений на виконання окремих персонажів.

– емоційний настрій дитини під час зображення того чи іншого персонажа.

– спонтанні коментарі дитини.

Після виконання завдання слід отримати максимум додаткової інформації, організувавши коротку бесіду за допомогою запитань.

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять?
4. Хто в сім'ї найбільш хороший і чому?
5. Їм весело чи нудно? Чому?
6. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
7. Хто з них найбільш нещасний? Чому?
8. Як у цій сім'ї карають дітей за погану поведінку?
9. Кого одного залишать вдома, коли поїдуть на прогулянку?
10. Чому дитина не намалював кого-небудь з членів сім'ї (якщо так сталося)?

При опитуванні психолог повинен з'ясувати сенс намальованого дитиною почуття – почуття до окремих членів родини.